

RÜYALARIN FIKHÎ BOYUTU

Dreaming in Islamic Law

Doç. Dr. İsmail KÖKSAL

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı

e-posta: ikoksal@firat.edu.tr

Özet: Rüyalar; Rahmani, şeytani ve bazı olayların etkisinde kahına şeklinde üç sebeple görülür. Fakat bu üç rüyayı birbirinden ayırt etmek oldukça zordur. Çünkü uyku hali insanlar için kapalı bir alandır. Bu açıdan hangi rüyaya itibar edileceği ciddi bir problemdir. Bir de görülen rüyadaki sembolleri anlama problemi vardır. Bu noktada, Kuran ve sünnet ölçülerinde gelen semboller dışındaki bilgiler çok güvenilir değildir. Neticede rüya ile ilgili genel bilgiler kapsamındaki şu iki ölçü önemlidir: 1. Rüya herkese anlatılmamalıdır. 2. Şayet anlatılacaksa; iyi niyetli, bilgili ve rüyayı gören şahsı seven birisine anlatılmalıdır. Çünkü rüyayı tabir etmenin rüyanın gerçekleşmesi konusundaki etkisi oldukça büyüktür.

Anahtar Kelimeler: Rüya, Sembol, İslam Hukuku

Abstract: Having a dream can be realized with three reasons. The first one is diabolical. The second is the one coming from the God. The third is the one resulting became of the events. It is very difficult to distinguish them. The time of sleep is a hard time for human being. It is a serious problem to believe the kind of the dream you had. Another problem is the symbols you had during your dream. In this point the symbols you had which are regarded trusty in the Koran and sunnah are not believed. The following principals are important in such cases: 1. Dream shouldn't be told everybody. 2. If it is told to someone, the person it is said ought to be trusted, well-informed and well-intentioned as the interpretation of the dream is important for the dream's coming true.

Key Words: Dream, Symbol, Islamic Law

Giriş:

Rüyaların fikhî boyutunu ortaya koymak için, bir bütün halinde ona ait İslâmî boyutu ele almak gerekir. Bu sebeple biz de öyle yapacağız.

Rüyanın mahiyeti

Uyku halinde görülen şeye rüya denir. Rüyayı, “Misal âlemindeki kaderle alakalı levhaların, aynen veya değişik yansımalar halinde uyku halinde ruhumuza aksetmesidir.” şeklinde tarif etmek de mümkündür. Buna göre rüya âleminde görülen şeyler, ruhun melekût âleminde gördüğü şeyleri sembolleştirmesidir. Dolayısıyla hak rüyalar berzahla ilgili bir takım tablolardır.

Herkes rüya görür. Bu sebeple onun varlığında şüphe yoktur. Fakat onun mahiyeti ve içeriği her zaman merak konusu olmuş, tabirleri üzerinde de durulmuştur. Hatta bu mesele çoğu zaman pek çok kişiyi meşgul etmiştir. Bu durum ise rüyayı anlamayı ve onun gayesini bilmeyi önemli kılmaktadır.

Rüya, âlem içinde âlemlerin varlığına, âhiretin yanında ruhlar âleminin kesinliğine, müstakbelde olacak hadiselerin önceden görülmesiyle de kaderin mevcudiyetine bir işaretir. Dolayısıyla ondaki müjde, uyarı ve mesajı anlamamak, onu görenler veya o rüya ile ilgilisi olanlar adına bir kayıptır. Bu durum ise mesaj taşıyan rüyayı bilmek kadar, onun yorumunu da bilmeyi gerektirir.

Uyku, Yüce Yaratıcı tarafından kullarının istifadesi için verilmiş sayısız nimetlerden birisidir. Şu ayet bu gerçeği gösterir: “وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا” “Biz uykunuzu bir dinlenme kıldık.”¹ Bu sebeple uyku, az veya çok herkes için gereklidir. Rüya da uyku halinde görülür.

İnsan ruhunun ve onun mahiyetinde bulunan rabbanî latifelerin âlem-i melekûtla bağı vardır. Ruh, uyku halindeyken bedene ait dertlerden kurtulunca, tabii olarak o tarafa meyleder. Veya bu durum şu ayete göre, bedenden bir ayrılış ve ind-i ilâhiye yükseliştir: *اللَّهُ يَتَوَفَّى النَّفْسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَمَاتِهَا فِيمَنْبِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْآخِرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى* “Allah ölenin eceli gelince, ölmeyenin ise uykusunda iken canlarını alır. Mevtine hükmettiğini yanında bırakır, diğerini ise bir süreliğine gönderir.”² Bu durumda ruh, aynen bir aynaya akseden suretler gibi, ona öteden akisler gelir veya ötelere görür. Bunlar levh-i mahfûzun cilveleri veya kader kaleminin numuneleri olabilir. İşte bunlar rüya suretinde görülmeye başlanır. Bu rüyalar, bazen kişinin beklentilerine de uygun olur.

Kutsal kitabımız Kur’an-ı Kerimde altı rüyadan bahsedilir. Peygamberlerin rüyasının da hak olduğu malumdur. Risâletin başındaki ilk altı ayda inen vahiylerin, sâdık rüya şeklinde olması bundandır. Çünkü peygamberler için rüyalar vahiy manası taşır. Nitekim Hz. İbrahim’in oğlu İsmail’i kurban etmesi de, gördüğü hak bir rüyaya dayanıyordu. Rüya yoluyla gelen bu mesajlar, kısmen sonra da devam etmiştir.

Bilimsel açıdan rüyalar hakkında net bir açıklama yoktur. Bu konudaki açıklamalar, daha çok değişik görüşlerden ibarettir. Bu sebeple

¹ Nebe suresi, 78/9.

² Zümer suresi, 39/42. Bu sebeple uykuya küçük ölüm de denir.

rüyanın gören kişiyi dinlendirdiği net değildir. Buna rağmen güzel rüya görenlerin dinlendiği de bir gerçektir. Diğer yandan bazı insanların çok rüya gördüğü, bazılarının ise az gördüğü bir vâkıdır.

Rüyaların kısımları:

Temel kaynaklarımıza baktığımızda üç tür rüyadan bahsedilir. Bu taksim şu hadise dayanır: *إِذَا اقْتَرَبَ الزَّمَانُ لَمْ تَكْذُرُ رُؤْيَا الْمُسْلِمِ تَكْذِيبٌ وَأَصْدَقَكُمْ رُؤْيَا أَصْدَقَكُمْ حَيْثُمَا وَرُؤْيَا الْمُسْلِمِ جُزْءٌ مِنْ خَمْسٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوءَةِ وَالرُّؤْيَا ثَلَاثَةٌ فَرُؤْيَا الصَّالِحَةِ بَشْرَى مِنَ اللَّهِ وَرُؤْيَا تَحْزِينٍ مِنَ الشَّيْطَانِ وَرُؤْيَا مِمَّا يُحَدِّثُ الْمَرْءَ نَفْسَهُ فَإِنْ رَأَى أَحَدَكُمْ مَا يَكْرَهُ فَلْيَقُمْ فَلْيَصَلِّ وَلَا يُحَدِّثْ بِهَا النَّاسَ. قَالَ « وَأَحْبَبُ الْقَيْدِ وَأَكْرَهُ الْعُلَى وَالْقَيْدُ ثَبَاتٌ فِي الدِّينِ ».* “Kıyâmet yaklaşınca müslümanın rüyası hemen hemen hiç yanlış çıkmaz. Sizin en doğru rüya göreniniz, en doğru sözlü olanınızdır. Müslümanın rüyası, peygamberliğin 45 cüzünden birisidir.³ Rüya; Allahdan müjde olan sâlih rüya, şeytanın üzüntü vermek için gösterdiği rüya ve kişinin kendi kendine konuştuğu (vesvese yaptığı, uyanırken meşgul olduğu) şeyler olmak üzere üçtür. Bir kişi kötü bir şey görünce kalksın ve namaz kılsın. O konuda kimseye bir şey söylemesin.⁴ Ben “bağ”ı severim, “bukağı”yı sevmem. Çünkü “bağ” dinde sebatı gösterir.”⁵

Şimdi bu hadise göre olan rüya türlerini açıklayalım:

I. Şeytan tarafından gösterilen rüyalar: Bir hadiste, şeytanın uykuda insanla oynadığı bildirilir. Dolayısıyla bu tür rüyalar, böyle bir iribat neticesinde, bir kişiyi mahzun etmek için şeytan tarafından gösterilir. Bundan dolayı onun şeytana nispeti münasiptir. Şu rivayet bu gerçeği gösterir: Bir gün bir şahıs Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem)’e geldi ve bir rüya gördüğünü söyledi. Bu rüyaya göre onun başı kopmuş ve kendisi de arkası sıra gitmişti. Anlatılanı dinleyen Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem), *« لا تُحَدِّثُ النَّاسَ بِتَلْعَبِ الشَّيْطَانِ بِكَ فِي مَنَامِكَ »*, “Şeytanın seninle uykuda iken oynadığını anlatma” buyurdu.⁶ Dolayısıyla ihtilam rüyaları ile bir müslümanı korkutmak için şeytanın sebep olduğu rüyalar bu kapsamdadır. Bunlara hulüm, edğâs-ü ahlâm,⁷ rüyây-ı kâzibe.. gibi isimler de verilir. Bu sebeple

³ İbn Haldun gibi bazı âlimler, buradaki 45’te bir oranının çokluktan kinaye olduğunu söyler. Bazı âlimler de bu oranı nübüvvetin ilk altı ayındaki vahyin bu yolla geldiğine bir işaret sayar. Çünkü peygamberlerin rüyası şer’î bir delil konumundadır. Bu oran başka rivayetlerde 43, 46 veya 70 şeklinde de geçer. Buna göre rüyada, vahiyde olan bir hakikat bulunur. Ama bu hakikat, rüyayı peygamberlik vahyi ile kıyas konumuna getiremez. Çünkü bu durum, hala vahiy ve teşriin devam ettiği gibi bir mana içerir ki, büyük yanlışır. (İbn Haldun, 597; Güven 195)

⁴ Çünkü yapılacak kötü yorumlar, rüyanın o şekilde çıkmasını sağlayabilir.

⁵ Müslim, Rüya 1 (2/1773).

⁶ Müslim, Rüya 2 (2/1776).

⁷ Normalde birbirlerine zıt olmakla birlikte, nâdirattan bile olsa rüya ve hulüm kelimeleri birbiri yerine kullanılabilir. (Bkz.: Yusuf suresi 12/42) “Dığs” kelimesi de Arapçada yaş ve kurusu birbirine karışmış ot manasınadır. Hulüm “boş hayal” manasına ihtilam için

onlar başkasına anlatılmaz ve yorumlanamaz. Yorumlansa da bir sonuç oluşturmazlar. Şu hadis bunu belirtir: *الرُّؤْيَا مِنَ اللَّهِ ، وَالخُلْمُ مِنَ الشَّيْطَانِ* “Rüya Allahtan, hulm (düş) ise şeytandır.”⁸

II. Meşgul olunan konuda görülen rüyalar: Bunlara şuuraltı rüyalar denebilir. Bu rüyalar daha çok kuruntu ve mizaç bozukluğundan kaynaklanır. Dolayısıyla bazı şahısların şuuraltıları, rüyalarına akseder. Binaenaleyh düşünce ve baskıların tesiri, rüya şeklinde tezahür eder. Bunlar da yine aynen birinci grup gibi hulm, edğâs-ü ahlâm ve rüyây-ı kâzibe gibi isimlerle anılır. Rüyada iken çok sevdiği veya korktuğu şeyleri görmek, aç olduğu için yiyecek görmek, susuz olduğu için içecek görmek ve bir acısı sebebiyle azaba düşer olmak.. bu nevi rüyalara örnektir.⁹

III. Rahmanî rüyalar: Cenâb-ı Hakk’ın mesaj içerikli olarak kullarına gösterdiği rüyaya rahmanî rüya denir. Bu tür rüyalar nübüvvetin 45 veya 46 parçasından, ya da daha çok cüz’ünden bir cüz sayılır. Bunlar gayba ait bilgiler de içerebilirler. Üstelik beşâret ve inzar manası taşıdıklarından, gören şahıs tarafından net olarak hatırlanırlar. Hatta bu kapsamda bazı bilim adamlarının rüya görerek araştırmalarını yönlendirdiği bir vakıadır.¹⁰

Rahmanî rüyalar, az veya çok herkesin tecrübe sahibi olduğu hiss-i kablelvukûun (ön sezi) gelişmiş bir şekli sayılabilir. Bu durumda belli bir hakikat, soyut olarak ruha yansımış olur. Bunların âhir zamanda çoğalacağına dair rivayetler bulunmaktadır. Nitekim bir hadiste şöyle buyrulur: *إذا اقترَبَ الرَّمَانُ لَمْ تَكُنْ تَكْذِبُ رُؤْيَا الْمُؤْمِنِ* “Kıyâmet yaklaştığında, neredeyse müminin rüyası yanlış çıkmaz.”¹¹ Çünkü bu dönem, Müslümanların vahye uzaklığı sebebiyle kısmen mağdur oldukları, bu sebeple de ilahi açıdan teyit edilme zamanıdır.

Ezanın ilk olarak ortaya çıkışı sâdik bir rüya ile olmuştur. Rivayete göre hem Abdullah b. Zeyd hem de Hz. Ömer aynı rüyayı görmüştür. Her ikisine de rüyalarında iki melek gelmiş, birisi ezan ve kamet okumuş, diğeri de namaz kıldırıp göğe yükselmiştir. Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) de bu rüyaları dinledikten sonra, ezan okuyup kamet yapanın Cibrîl, imam olanın da Mikâîl olduğunu söylemiştir.¹²

Rahmanî rüyaları her insan görebilir. Şu hadisler bu gerçeği göstermektedir:

münasip düşer. (Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Azim Y., s. 5/46)F

⁸ Buhari, Tabir 3 (8/68).

⁹ Müslim, Rüya 6 (2/1773).

¹⁰ Örnekler için bkz.: Güven 121.

¹¹ Buhari, Tabir 26 (8/77).

¹² İbn Mace, Ezan 1 (1/232).

A. الرُّؤْيَا الْحَسَنَةُ مِنَ الرَّجُلِ الصَّالِحِ جُزْءٌ مِنْ سَيِّئَةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوءَةِ. "İyi adamın güzel rüyası, nübüvvetin 46 parçasından bir parçadır."¹³ Bu hadise göre rüyanın doğruluğunda sâlihlik önemlidir. Şu rivayet de bu hükmü gösterir: وَأَصْدَقُهُمْ رُؤْيَا وَأَصْدَقُهُمْ حَيَاتًا "Sözü daha doğru olanın rüyası da daha doğrudur."¹⁴ Çünkü doğruluk kalbi nurlandırır ve maneviyatı güçlendirir.¹⁵

B. أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ لَمْ يَبْقَ مِنْ مَبَشَرَاتِ النَّبُوءَةِ إِلَّا الرُّؤْيَا الصَّالِحَةَ يَرَاهَا الْمُسْلِمُ أَوْ ثَرَى لَهُ. "Ey insanlar! Müjdeleyici hadiselerden sadece sâdik rüyalar kaldı. Onu sâlih kişi görür veya onun hakkında götülür."¹⁶

Sadık rüyaların görülmesinde meleklerin rolü vardır. Onlar izn-i ilahi dairesinde levh-i mahfuzdan aldıkları, bir takım olay veya şekiller içinde, diledikleri kişilere getirirler. Bazen rüyalarındaki bu açıklamalar, gayet vâzih bir surette bile olabilir.¹⁷ Fakat kapalı gelen mesajlar, isabetli bir tabirle çözüdür.

Bazı müfessirler dünyalık müjde içinde, müjdeli olan rahmanî rüyaları da sayar. Bunu da şu ayete dayandırır: الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ لَهُمُ الْبَشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ "Biliniz ki Allah dostlarına korku yoktur ve onlar hiçbir zaman üzülmezler. Onlar iman eden ve gerçek takvayı yakalayan kişilerdir. Onlara hem dünyada hem de âhirette müjde vardır. Allahın sözlerinde değişme olmaz. Bu büyük kurtuluşun ta kendisidir."¹⁸ Bu müjde ve mesajları anlatmak isteyen Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem), sabah namazından sonra "Rüya gören var mı?" diye sorar, anlatan olursa onu dinler ve yorumlardı.¹⁹

Şeytanî rüya ile baskı altında görülen rüyaların itibara alınmayacağı açıktır. Rahmanî rüya ise Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem)'e risâletin ilk altı ayında gelen vahiy türündendir. Nasıl o devirde O (sallallahu aleyhi vesellem)'in rüyada gördükleri aynen çıkmaktaysa, sadık rüyalar bu devirde de aynen çıkar. Fakat O (sallallahu aleyhi vesellem)'den başkası masum olmadığından, üstelik şeytanın tesirine açık bulunduğundan, keza herkesi bağlayıcı mahiyetteki objektif ölçü olan vahiy, dinin ikmaliyle birlikte kesildiğinden; artık sadık rüyalar dinî vahiy kapsamında değerlendirilemez.

Görülen rüyalar bazen tabire muhtaç olurlar, bazen ise aynen çıkarlar. Birçok vukûat bu tür rüyaların doğruluğunu teyit eder. Birkaç örnek verelim:

¹³ Buhari, Tabir 2 (8/68). Buradaki parça, nübüvvetin 46 cüzünden bir parçasına muvafik olmasıdır. Yani nübüvvetin 1/46'lık kısmı hala devam ediyor manasına değildir. Çünkü bu durum rüyayı vahiy derecesine çıkarır. (Miras, Kamil, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, DİB Y., s. 12/273).

¹⁴ Darimi, Rüya 7 (2/448).

¹⁵ Kastalâni, el-Mevahibü'l-Ledünniyye, Çev.: Şair Abdülbaki, Hisar Y., İst.-1984, s. 251.

¹⁶ Müslim, Rüya 8 (2/1774); İbn Mâce, Rüya 35 (2/1283); Buhari, Tabir 6 (8/69); Muvatta, Rüya 1 (2/957).

¹⁷ Kaya, İsmail, Şamil İslâm Ansiklopedisi, Rüya maddesi, Akit Y., s. 7/64.

¹⁸ Yunus suresi, 10/63-64.

¹⁹ Muvatta, Rüya 1 (2/958); Sabuni, 1/579.

1. Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) Hudeybiye senesi bir gün rüyasında, ashabıyla beraber Mescid-i Haram'a emin şekilde girdiğini gördü. O sene gerçekleşmeyen bu durum, Fetih suresinde beyan edildiği üzere bir sene sonra umretü'l-kazâ şeklinde gerçekleşti. Neticesinde de fetih nasip oldu.

2. Hz. Yusuf (a.s.) henüz küçük çocuk iken; 11 yıldız, güneş ve ayın kendine secde ettiğini gördü. Bu rüyanın tevili de yıllar sonra çıktı. Nitekim o Mısır azizi olduğunda, 11 kardeşiyle birlikte ana ve babası yanına geldi ve ona secdesi şeklinde ihtiram yaptı.

3. Bir gün Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) uykusundan kalkınca gülümsedi. Bunu gören süt teyzesi Ümmü Haram hazretleri sebebini sordu. O (sallallahu aleyhi vesellem) de, ümmetinin yelkenler üzerinde padişahlar gibi kurulmuş şekilde deniz üzerinde cihada çıktığını söyleyince, "Dua et de onlardan olayım" dedi. Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) de dua etti. Hakikaten o, Hz. Osman döneminde Muaviye komutasındaki Kıbrıs'ın fetih ordusuna katıldı ve orada şehid oldu.²⁰

4. Bir gün Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) bir rüya gördü. Kendisi bir merdivenden çıkarken Ebu Bekir hazretleri de iki basamak gerisinde onu takip etmekteydi. Rüyasını anlatınca Sıddık-i Ekber tarafından yorumlandı ve "Ya Rasulellah! Ben sizden iki küsür sene sonra vefat edeceğim" dedi. Netice aynen öyle çıktı.²¹

5. Yine bir gün Allah Rasulü (sas) bir rüya gördü. Kendisini siyah bir koyun takip etmekte, onun arkasında ise beyaz bir koyun vardı. Keza bu rüyayı da Ebû Bekir hazretleri tevil etti ve dedi ki; "Size önce Araplar, sonra da onların eliyle Arap olmayanlar tâbi olacaktır." Aynen tahakkuk etti.²²

Rahmanî rüyalar görenler tarafından iyi hatırlanır. Hatta ne manaya geldiği açıkça sezilebilir. Hatta onu gören şahıs, ilahi irtibatın ağırlığıyla uykusundan hemen uyanır ve rüyasında aldığı mesajı fark eder. Bu mesajı uyanmadan veya rüya içinde anlaması da mümkündür. Böylece görülen rüya konusunda zihinde bir netlik oluşur. Aksi takdirde, rüya gören kişiye verilmek istenen ilahi bilgi ona ulaşmamış olur. Bu sebeple sadık rüyaların tabiri kolaydır. Pek çok zaman onu gören kişi, içerdği mesajı çok fazla düşünmeden anlar. Ancak alınan mesajın her zaman Kur'an ve sünnetin kriterlerine göre değerlendirilmesi gerekir.²³

Bazı rüyalarda ilmî gerçeklere işaretler yapılmış olabilir. Nitekim rüyasında gördüğüyle büyük eserler bırakmış pek çok bilim adamı, yazar, sanatçı, şair ve ressam vardır.

Henüz mükellef olmayan çocuklar veya gayr-ı Müslim şahıslar da rahmanî rüya görebilirler. Hz. Yusuf'un küçükken gördüğü rüya bunlardan

²⁰ Buhari, Tabir 12 (8/73).

²¹ Tac, 4/307.

²² Tac, 4/307.

²³ İbn Haldun, 597.

birincisine, Firavun'un kendi âkibeti hakkında gördüğü rüya da ikincisine örnektir.

Gayr-ı Müslim bazı araştırmacılara göre rüyalar, sadece bilinçaltı baskılarına göre oluşmaktadır. Hâlbuki müslümanlara göre rüyalar, gerçek olabileceği kadar yalan, net sonuçlar ifade edeceği kadar da sembolik olabilir. Net olanlar aynen alınmalı, sembolik olanlar ise anlaşılabilir çözümlenmelidir. Rüyaı gören kişilere göre de değişebilen bu çözüme işleme rüya tabiri denir.²⁴

Rüya açısından vaktin önemi

Görülme müddeti olarak rüyanın ne kadar sürdüğü net değildir. Fakat kişinin uyuduğu zaman dilimi açısından gördüğü rüyaların gerçekliği ve değeri konusunda bazı şeyler söylenebilir. Zira seher vakti ile öğle vakti dinlenme zamanı olan kaylûledeki rüyalar, dinç kafa ile görüldüğünden, üstelik uyku için fitrî ve ideal vakitlerde gerçekleştiğinden, sâdik olmaları daha muhtemeldir. Şu hadis bu sonucu teyit eder: *أَصْدَقُ الرُّؤْيَا بِالْأَسْحَارِ* "En doğru rüyalar seher vakitleri görülür."²⁵

İfada *إِذَا اقْتَرَبَ الزَّمَانُ لَمْ تَكُنْ تَكْذِبُ رُؤْيَا الْمُؤْمِنِ* "Zaman yaklaşıncı nerdeyse müminin rüyası yalan söylemez" hadisi²⁶ de böyle bir vakit bildirir. Çünkü bu beyanda zaman açısından bir ölçü vardır. Muhtemelen, nübüvvet asrına en uzak olan bu dönemde, hâmisiz kalan Müslümanlara, doğrudan Allah tarafından rüya yoluyla müjde ve yardımlar gelecektir.

Kişinin abdestli iken ve dua okuyarak sünnet üzere uyuması da sâdik rüya görmesi konusunda müessirdir. Fakat mekruh vakitlerde ve nahış hallerde yatılarak görülen rüyalar, fazla güven telkin etmediklerinden, önem taşımazlar.²⁷

Vaktin önemi bir de tabir etme açısından ortaya çıkar. Çünkü Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem)'in, *اللَّهُمَّ بَارِكْ لِأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا* "Allahım! Ümmetimin erken yaptığı işleri bereketli kıl!" duası,²⁸ her şey gibi buna da yansır. Bu sebeple Kendisi (sallallahu aleyhi vesellem) de tabir etmeyi, sabah namazı sonrası yapardı.²⁹

²⁴ Nablusi, Abdulgani, Rüya Tabirleri, Çev.: Ali Bayranı-Sadi Çögenli, Giriş ; Erdoğan, İsmail, İslâm Filozoflarının Rüyanın Mahiyeti Hakkındaki Görüşleri, İslâmi Araştırmalar, cilt 16 sayı 1, s. 67-68.

²⁵ Darimi, Rüya 9, s. 448.

²⁶ Buhari, Tabir 26 (8/77).

²⁷ Ali el-Kari, 1/724.

²⁸ Ahmed, 1/154.

²⁹ Tirmizi, Rüya 10 (4/533).

Rüyada mekân faktörü:

Kişiler bazen rüyalarını buldukları yere göre görürler. Çünkü ortamın manevi durumu ruha etki ettiği gibi, şeytan ve melek.. gibi varlıklara da etki eder. Bu sebeple meleklerin gelmeyeceği bir yerde, melek kaynaklı rahmâni rüyalar görmek zor olduğu gibi, şeytanların uğrak yeri olan ortamlara da onların akın etmesi ve ruhu etkilemesi o kadar kolaydır.

Rüya gören şahsın uyması gereken ölçüler

Kötü bir rüya gören onu kimseye anlatmamalıdır. Bu durumda o, Allah Rasulü (sallallahu aleyhi veşellem)'in buyurduğu üzere sol tarafına hafif bir şekilde üç kere tükürmeli,³⁰ eûzü besmele çekerek başından şeytanı kovmalı ve kalkıp namaz kılmalıdır. Yatıyorsa da uzandığı yanı değiştirmelidir.³¹ Hala korkusu devam ediyorsa da duayı artırmalı ve sadaka vererek muhtemel belayı def etmelidir.

İyi bir rüya gören, ya da iyi veya kötü olduğunu bilmediği bir rüyayı gören şahıs ise, dilerse onu anlatabilir. Fakat rüyanın ancak iyi niyetli, bilgili, rüya gören için muhabbet yönü ağır ve dirayetli şahıslara anlatılabileceği unutulmamalıdır. Şu hadisler bunu gösterir: لَا تُقْصِ الرُّؤْيَا إِلَّا عَلَى لَا يَقْصِيهَا إِلَّا...³² “Rüya ancak âlim veya öğüt veren birisine anlatılır.”³² “Rüya, seven ve görüş sahibi olmayana anlatılmaz.”³³ “Rüya ancak akıllı ve sevilen kişilere anlatılmalı.”³⁴ Hz. Yusuf henüz 12 yaşında küçük bir çocuk iken rüya gördüğünde, babası Hz. Yakub'un, “يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ” “Oğulcuğum, rüyanı kardeşlerine anlatma” tavsiyesi³⁵ de bundandır.

Rüyayı tabir etmek

Rüya tabiri bir ilimdir. Bu sebeple Hz. Yusuf (as), Cenâb-ı Hakk'ın kendine verdiği nimetleri anlatırken rüya tabirini de saymıştır. Şu ayet bunu gösterir: رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمَلِكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّيَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَكَّلْتُ عَلَىٰ مُسْلِمٍ وَالْحَقِّي بِالصَّالِحِينَ “Ey Rabbim, mülkten bana nasibimi verdin ve rüyada görülen olayların tevilini öğrettin. Ey gökleri ve yeri Yaratan, dünyada ve âhirette dost ve mâlikim sensin. Beni Müslüman olarak öldür ve sâlihler arasına kat.”³⁶

³⁰ Sol tarafa tükürmek, o yönün sevilmediğini gösterir. Kadı İyaz der ki muhtemelen bu hareket şeytanı kovmak, küçük görmek ve rezil etmek içindir. (Güven, 199)

³¹ Buhari, Tabir 4 (8/69); Müslim, Rüya 6 (2/1773); İbn Mace, Rüya 4 (2/1286).

³² Tirmizi, Rüya 7 (4/537).

³³ İbn Mace, Rüya 6 (2/1288).

³⁴ Tirmizi, Rüya 6 (4/536).

³⁵ Yusuf suresi, 12/4-5.

³⁶ Yusuf suresi, 12/101.

Burada geçen tevil-i ehâdis terkihi, rüya yorumu dışında, hikmetin onda dokuzu olan hadiselerden ders çıkarmak manasına veya her olaydaki ince noktayı kavramaya da işaret olabilir. Bu durum ise onun, olaylardan ders çıkarma konusunda ilim sahibi olduğunu gösterir. Fakat tevil-i ehâdisin ittifakla rüya tabiri manasına geldiği kesindir.

Hz. Yusuf olayların yorumunu bilmekteydi. Bu sebeple kendisine ölüm yaklaşınca ona uygun olarak mezkûr duayı yaptı ve tahdis-i nimette bulundu. Bir manada dünya hayatının rüya gibi geçtiğini, o konuda gerçek tabirin de âhiret olduğunu hatırlattı.³⁷

İbn Haldun meşhur Mukaddime'sinde rüya tabirini şer'î ilimlerden biri olarak görmüş ve ilimlerin tasnifinde ona özel bir yer vermiştir. Hatta bu konuyu selef ve halefin hepsi böyle değerlendirmiştir. Fakat bu ilim kesbî olmaktan çok ilhâma dayalıdır. İlham ise Allah tarafından bir kulun gönlüne, feyiz yoluyla bir şeyin aktarılmasıdır. Bu işlem rüya tabiri anında gerçekleşir. Vehbî olan bu düzey en alt seviyedir ve vasıflarıyla peygamberlere vâris olmayı hak etmiş has kullara aittir. Onun üst konumu ise, peygamberlerdeki vahiyle ortaya çıkar. Dolayısıyla rüyanın bu önemi, bilmeyen şahısların o konuda konuşmaması gerektiğini de gösterir.³⁸

İnsan rüyayı ruh ile görür ve akılla anlar. Şayet kişi rüyayı tām ihata edemez ise, gördüğü hak olmakla beraber tevilini tam yapamaz. Bir örnek verelim: Risale-i Nur'dan Mektubat'ta anlatıldığına göre; bir zaman kalp ehli iki çoban, ağaç kâselerine süt sağıarak yanlarına bırakır. Bu sırada birisi uykum geldi diyerek yatar. Uyanık olan ise arkadaşına dikkatlice bakmaktadır. Görür ki, bir sinek yatanın burnundan çıkarak yanlarında duran süt kâsesine bakıp, sonra kaval içine girer, diğer ucundan çıkar gider ve uçları dikenli bir gevenin altında bulunan deliğe girerek kaybolur. Biraz sonra tekrar delikten çıkar, aynı güzergâhı takip ederek uyuyan çobanın burnuna girer. Bu arada çoban uyanır ve "Acayip bir rüya gördüm" der. Arkadaşı da "Allah hayr etsin, anlat" deyince başlar: Sütten bir deniz gördüm. Üstünde acayip bir köprü vardı. Köprü pencere ve üstü kapalıydı. Oradan geçtim ve sivri uçlu bir meşelik gördüm. Altında bir mağara vardı. İçine girdim ve altın dolu bir hazine gördüm. Acaba tabiri nedir? Arkadaşı rüyayı şöyle tabir eder: "Gördüğün süt denizi şu ağaç çanaktır. Köprü şu kavalımızdır. Başı sivri meşelik şu gevendir. O mağara şu küçük deliktir. Kazmayı getir, sana hazineyi de göstereyim." O da kazmayı getirir ve kendilerini mesut edecek altınları gevenin altından çıkarırlar.

Bu hikâyede görüldüğü gibi uyuyan adamın gördüğü doğrudur, fakat rüyada iken ihatasız olduğundan tabire hakkı yoktur. Çünkü uyku anında maddî âlemle manevî âlemi fark edemediğinden, yorumda hata yapar.

³⁷ Ebu's-Suud, Muhammed, Muhammed el-Imadi, *İrşadü'l-Akli's-Selim*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, s. 4/308.

³⁸ Karafi, *Füruk*, 4/187.

Rüyadaki denizi hakiki bir deniz sanar. Uyanık adam ise misal âlemi ile müadedâ âlemi fark ettiğinden, tabir hakkı vardır.

Her şeyin âlem-i misalde bir benzeri vardır. Kişinin bunu anlamaya iktidarı varsa, gördüğü rüyayı da tabir edebilir. Eğer bu irtibatı anlama kapasitesi yoksa; istikamet sahibi, akıllı, kin ve düşmanlıktan uzak, iyi niyetli şahıslara tabir ettirebilir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur: الرَّؤْيَا عَلَى رَجُلٍ طَائِرٍ مَا لَمْ تُخْبِرْ فَإِذَا عَبَّرْتَ وَقَعْتَ "Rüya, kuşun ayağında muallâk olan şey gibi her an düşecek bir vaziyettedir. Tabir edilince tabir edildiği şekilde istikrar bulur."³⁹ Buna göre rüya, tabir edilinceye kadar nasıl çıkacağı net değildir. Bu sebeple rüya herkese söylenmemelidir. Hatta anlatılacak şahıslar özenle seçilmelidir. Gerçek ilim ve takva sahiplerinin az olacağı düşünülmesi, dolayısıyla onu tabir edeceklerin az bulunduğu unutulmamalıdır.

Bazen bir kişinin gördüğü rüya âleminde gördükleri, onun çocukları adına çıkabilir. Nitekim Ebu Cehil rüyasında, Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem)'e iman ettiğini görmüştü. Fakat bu rüya oğlu İkrime adına gerçekleşti.

Rüyanın zâhiri şekli kötü olsa bile tevili iyi olabilir. Şu hadise buna delalet eder: Bir gün Ümmülfazl hazretleri Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem)'den bir parçanın koparak kucağına düştüğünü görür. Endişeli bir şekilde durumu O (sallallahu aleyhi vesellem)'e haber verir. Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem) ise rüyayı şöyle tevil eder. "Fatma bir çocuk dünyaya getirir, sen de onu kucağına alırsın." Gerçekten sonuç öyle çıkar. Hz. Hasan dünyaya gelir ve onu kucağına alır, süt emzirir.⁴⁰

Görüleceği üzere bu ilmin ölçüleri net olmadığından, herkes onu pozitif ilimler gibi kolayca kavrayamaz.

Tabircinin uyması gereken ölçüler

Rüyanın yorum şekli rüyadaki şeylerin gerçekleşmesini etkilediğinden, onları tabir edecek şahsın dikkat etmesi gereken bazı kıstaslar vardır. Bunlar şudur:

I. Kendisine rüya anlatılan şahıs, öncelikle "Hayır olsun inşallah, anlat dinleyelim" diyerek, iyi dilek ve temennisini bildirmelidir. Bu durum iyi niyetin bir ön şartı sayılır. Onu dinlediğinde ise mümkün mertebe kötüye yorumlamamalıdır. Çünkü İslâma göre tefeül caiz, teşeüm ise batıldır. Dolayısıyla olaylar hayra yorumlanabilir, ama onlardan şer mana çıkarılamaz. Üstelik bu durum, السُّؤْمُ سُوءُ الْخُلُقِ "Olayları kötüye yorumlamak

³⁹ İbn Mace, Rüya 6 (2/1288).

⁴⁰ İbn Mace, Rüya 10 (2/1293).

ve uğursuz saymak kötü bir ahlaktır⁴¹ hadisiyle kınanmıştır. Rüya tabirinde de bu ölçüye göre hareket edilir.⁴²

Diğer yandan kötüye yorumlanan rüya büyük oranda aynıyla çıkar. Bu konuda şöyle bir hadis vardır: *اعْبُرُوهَا بِأَسْمَائِهَا وَكُتُوبِهَا بِكُنَاهَا وَالرُّؤْيَا لِأَوَّلِ عَابِرٍ* “Rüyayı onda geçen isimlere göre yorumlayın, künyeleri de ondaki künyelere göre tabir edin. Çünkü rüya ilk tabir edene göre çıkar.”⁴³ Bu sebeple Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem), bir kadının rüyası için yapılan bir tevilde, kocasının öleceği ve fâcir bir çocuk doğuracağı söylenince, bu durumdan razı olmamış ve sonucun öyle olacağını haber vermiştir.⁴⁴ Buna göre rüyayı yanlış veya kötü tabir etmek, onu gören şahsa asgari bir kötülük yapmaktır. Ayrıca yanlış yorumlanan rüyalar insanı şaşırtıp gereksiz yere endişe ve üzüntülere sevk edebilir. Bu sebeple birisinin rüyayı yanlış yorumladığı görülürse hemen düzeltilmelidir. Çünkü Allah Resulü (sallallahu aleyhi vesellem) Hz. Ebu Bekir rüya yorumu yaptığında, *أَصَبْتُ بَعْضًا وَأَخْطَأْتُ بَعْضًا* “Bazısında isabet ettin, bazısında ise hata ettin” demişlerdir.⁴⁵ Tabir etmedeki hata durumu ise, yapılan bazı tabirlerin sonuca tesir etmeyeceğini gösterir. Fakat Hz. Ebû Bekir’in tabiri Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem)’in kontrolündeki bir yorum olarak anlaşılabilir. Çünkü bu durumda tabir etmedeki üst kişi, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem)’dir.

Tabir edilmeyen bir rüyada ise herhangi bir zarar yoktur. Bu sebeple kendisini güvenceye almak isteyen şahıs, onu kimseye anlatmamalıdır.

II. Rüya tabirini yapacak şahıs rüyayı bütünüyle ve iyi bir şekilde dinlemek zorundadır. Bu sebeple en ufak detayına kadar onu bütün çerçevesi ile anlamaya çalışır, sonra teville başlar. Bu noktada rüya görenin hatırladığı kadarıyla onu doğru anlatması da ayrı bir önem arzeder. Çünkü rüyanın detayları değişik manalar ifade edebilir. Zaten aksini söylemek, kişinin kendi gözlerine iftira etmesi olur ve bu konuda âhirette özel ceza görür.⁴⁶ Çünkü sâdik rüyalar bir anlam taşıdığından, rüya yoluyla yalan söylemenin pratik sonuçları olabilir. Allahü âlem bundan dolayıdır ki, İslâm onu göze isnat edilen büyük bir yalan kabul etmiştir.

III. Hz. Yusuf’a rüyalarını tabir ettirmek için gelen iki şahıs, yorum için onu seçme kriteri olarak, ehl-i ihsân olmasını göstermiştir. Bu sebeple rüya, diyâneten iyi insanlara anlatılır. Hadislerde geçen sevgi ve rey sahibi olma, âlim olma gibi sıfatlar bunu gösterir. Bu konuda şu hadisin hükmü açıktır: *لا يَقْصُهَا إِلَّا عَلَىٰ وَادٍ أَوْ ذِي رَأْيٍ* “Rüya, sevgi ve ilim sahibi dışındakilere

41 Ahmed, 6/85.

42 Güven, 89.

43 İbn Mace, Rüya 7 (2/1288).

44 Darimi, Rüya 13, s. 454.

45 Buhari, Tabir 46 (8/84); Miras, Tecrid, 12/288.

46 Tirmizi, Rüya 8 (4/538).

anlatılmaz." ⁴⁷ Bu sebeple bir yerde daha iyi tabirci varken ikinci sıradakine tevîl yaptırılmamalıdır

Rüya tabir etmede ölçüler

Rüya tabir etmenin diğer ilimler gibi herkes tarafından bilinen net kıstasları yoktur. Fakat tabir edecek şahıs açısından ilim, zekâ ve takva gibi genel vasıflar bir zarurettir. Bununla beraber yorumu belirleyen bazı işaret ve delâletler de vardır. Bunlar şudur:

I. Rüya tabirinde daima ihtimallerin daha iyisi kullanılır. Bu ölçüye göre tabir ederken, iyiler arasındaki en iyi seçilir. Çünkü tabirde asıl olan onu iyiye yormaktır. Bunun dışında her işin asıllarına bakılır. Ayrıca bazı nesnelere Kuran ve sünnette geçmekte ise, tabir için onlar aynen alınır. Eğer bu konuda birden fazla bilgi varsa, onlardan daha iyi olanı seçilir. Bu konuda şu örneği verebiliriz: Hz. Yakup (as) önceden rüyasında oğlu Yusuf'a kurdun saldırdığını gördüğü için, "Korkarım onu kurt yer" dedi. Sonra da kardeşleri, onu kurt yediğini söyleyerek geldiler. Tevile göre çıkan bir sonucu gösteren bu durum, aynı zamanda rüyada kurt gormenin haset adama işaret ettiğini gösterir.

Bu çerçevede süt ilim⁴⁸ ve fitrat, altın-gümüş heva-nefis,⁴⁹ yumurta kadın,⁵⁰ gemi kurtuluş,⁵¹ deve hüznün, diri için elbise din, iman⁵² veya kadın,⁵³ ölü için beyaz elbise cennetlik olma diğerleri cehennemlik olma,⁵⁴ yeşillik diyâneten hüsn-ü âkîbet ve cennet, el uzunluğu cömertlik,⁵⁵ bahçe İslâm, sütun (direk). İslâm direği,⁵⁶ kulp urvetül-yüskâ (Kur'ân),⁵⁷ ip din,⁵⁸

⁴⁷ İbn Mace, Rüya 6 (2/1288).

⁴⁸ Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) rüyasında kana kana içtiği sütü böyle yorumlamıştır. (Buhari, Tabir 15, (8/74).

⁴⁹ Şu ayet bunu gösterir: وَالْقَنَاطِيرُ الْمُقَنْطَرَةُ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ "İnsanlara kadın, evlat, çok çok altın-gümüş, nişanlı binekler ve ekinler, aşırı derecede (şehvet) sevimli kılındı." (Âl-i İmran suresi, 3/14) Yine Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) rüyasında eline konan iki bileziği (ki onlara üflemeyle emredilmiştir), çıkacak iki yalancı peygamber olarak yorumlamıştır. Bunlar da San'a lideri Ansi ile Yemame lideri Müseylime'dir. (Buhari, Tabir 40, 8/82)

⁵⁰ "Onlar (cennetlik kadınlar) günyüzü görmemiş yumurta gibidir" (Sâffât suresi, 37/49) ayetine binaen.

⁵¹ "فَأَجْتَبَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ "Biz onu ve gemidekilerini kurtardık ve alemlere bir ibret yaptık" (Ankebut 29/15) ayetine binaen.

⁵² Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) rüyasında Ömer'i uzun elbiseli görünce buna yorumdur. (Buhari, Tabir 17, (8/74)

⁵³ "Kadınlar size siz de kadımlara bir elbisesiniz" (Bakara suresi, 2/187) ayetine ve Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem)'in Hz. Ömer üzerinde gördüğü uzun elbiseyi din üzerine yorumlamasına binaen. Buhari, Tabir 17, (8/74)

⁵⁴ Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) bir rüyayı böyle yorumlamıştır. Tirmizi, Rüya 10, (4/540)

⁵⁵ Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem) çok cömert olan Zeyneb validemizi eli uzunlukla tavsif etmiştir.

⁵⁶ Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) bir rüyada böyle yorumlamıştır. Buhari, Rüya 23 (8/76)

mutlak beyaz kadın, ipek sâlihlik, koça binmek bir düşmanı öldürmek,⁵⁹ kılıcın kırılması sevdiği akrabalarından birisinin ölmesi,⁶⁰ kaburga kemiği kadın,⁶¹ anahtar hazine,⁶² odun münafık, akan çeşme amel,⁶³ taş kalbin katılması,⁶⁴ kadın hayır, cennete girmek salâhat, et yemek gıybet etmek,⁶⁵ bağ (kayıt) dinde sebat,⁶⁶ tabip âlim hasta cahil,⁶⁷ kesilen inek Allah yolunda cihad ve şehitlik,⁶⁸ semiz inek ve yeşil başak bolluk, cılız inek ve kuru başak kıtlık,⁶⁹ karga fâsik adam,⁷⁰ hurma dünyada yükseklik âhirette hüsn-ü âkibet,⁷¹ Rab Teâla'yı görmek cennete girmek veya sevinç,⁷² ateş yemek yetim malı yemek, güzel rüzgar rahmet kötü rüzgar azap, sultan Rab Teâla, fare fâsik kadın, kapı eşiği hanım,⁷³ maraz nifak.. olarak tabir edilmiştir.⁷⁴

Bir cümle içinde kelimelerin yeri değiştikçe anlamların da değiştiği gibi, burada zikrettiğimiz veya etmediğimiz varlıkların rüyadaki konumu da tabir açısından değişime sebep olabileceğinden önemlidir. Dolayısıyla bu durumlar yapılacak muhtemel tabir ihtimallerini farklı kılabilir. Keza rüyayı

⁵⁷ Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) bir rüyada böyle yorumlamıştır. (Buhari, Rüya 23 (8/76))

⁵⁸ “واعتصموا بحبلِ الله جميعاً ولا تفرقوا” “Toptan Allahın ipine sarılın ve ayrılığa düşmeyin” (Al-i İmran suresi, 3/103) ayetine binaen.

⁵⁹ Mecmau'z-Zevaid, 7/180.

⁶⁰ Mecmau'z-Zevaid, 7/180.

⁶¹ “Kadın ege kenliğinden yaratılmıştır, doğrultmak istersen kırılır, onu idare et ki mutlu olasın” (Ahmed 5/8) hadisine binaen. Bu hadiste kadını aşağılama yok, ondaki duygusallığa atıf vardır.

⁶² “Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, güçlü bir topluluk zor taşırdı” (Kasas suresi, 28/76) ayetine binaen.

⁶³ Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) bir rüyayı: böyle yorumlamıştır. Buhari, Rüya 27 (8/77)

⁶⁴ “Sonra kalpleriniz taş gibi hatta daha katı hale geldi” (Bakara suresi 2/74) ayetine binaen.

⁶⁵ “Sizden biriniz ölmüş olan kardeşinin etini yemeyi sever mi? Siz ondan tiksindiniz” (Hucurat suresi, 49/12) ayetine binaen.

⁶⁶ Bu konudaki bir hadis şöyledir: “Rüyada ayaklara vurulan prangayı severim, boyuna vurulana sevmem. Ayak bağı dinde sebatır.” (Tirmizi, Rüya 1 (4/532)).

⁶⁷ İsa peygamber bir yere varınca oradakilere “Doktor hastanın yanına geldi” demiştir, buna binaen.

⁶⁸ Çünkü Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) Uhud savaşı öncesi böyle bir rüya görünce, bazı ashabının şehit olacağını anlamıştır. Müslim, Rüya 4 (2/1779); Davudoğlu, Ahmed, Müslim Şerhi, Sönmez Neşriyat, İst.-1983, s. 10/36.

⁶⁹ Yusuf suresi, 12/43.

⁷⁰ “Haram bölgesinde fâsik olan beş hayvan; karga, yılan, akrep, kuduz köpek ve yarıcı kuş öldürülebilir.” Bir başka hadiste yılan yerine fare geçer. (Ahmed, 6/87)

⁷¹ Bir rivayette Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) rüyasında kendisine hurma getirildiğini görür. Bunu dünyada yükseklik ahirette de hüsn-ü âkibet olarak yorumlar. Müslim, Rüya 4 (2/1779); Davudoğlu, 10/34.

⁷² “Kim rüyada Rabbini görürse cennete girer” (Darimi, Rüya 12, s. 449,451) hadisine binaen.

⁷³ Çünkü İbrahim peygamber hanımı konusunda oğluna, “Kapının eşliğini değiştir ve kapının eşliğini tut” demiştir.

⁷⁴ Buhari, Tabir 17,18,19,25,26,39 (8/74-75); Tirmizi, Rüya 10 (4/540); Tac, 4/67; İbn Sirin, Tabiru'r-Ru'ya, el-Mektebetü's-Sekafiyye, Beyrut, s. 2-4.

gören şahsa göre bu manalar değişebildiği gibi, yorumu yapan şahsa göre de değişebilir.⁷⁵

III. Rüeyayı tabir eden şahıs onu detayı ile dinlediği halde net bir kanaate varamamışsa, açık yüreklilikle tabirini bilemediğini veya fikrinin olgunlaşmadığını söylemekten çekinmemelidir. Çünkü rüya tabirinde onu iyi sezme ve gerçeği görme önemlidir. Nitekim İbn Sîrin gibi tabirde mâhir olan kimseler bile yorumda acele etmezlerdi.

IV. Farklı kişiler tarafından görülen aynı rüya, her ikisi hakkında farklı tevellere sahip olabilir. Mesela rüyasında bal içen birisi, eğer Müslüman ise İslâm nurunun kendine ulaştığına veya Kur'an okuduğuna,⁷⁶ gayr-ı Müslim ise dünyalık işlere daldığına hamledilir. Bu sebeple rüya tabir kitaplarına bakarak kesin tevil yapmak isabetli sayılmaz. Onlar sadece bir kanaat verir. Dolayısıyla rüya tabirini ancak ehli olan şahıslar bilir.

V. Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem)'i rüyasında gören, hakikaten O (sallallahu aleyhi vesellem)'i görmüş olur ve rüyası sahihtir. Şu hadis bunu gösterir: "مَنْ رَأَى فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَأَى ، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَمْتَلُ مِثْلِي" "Beni rüyada gören, gerçekten görmüştür. Çünkü şeytan rüyada Benim şeklimde temessül edemez."⁷⁷ Dolayısıyla böyle bir rüya için "Gördüğü rüya hak ve sonucu da nettir" manası verilir. Böyle bir rüyaya itimat etmemek ve başkalarının kendini Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) şeklinde kendilerini tanıtmalarını düşünmek; hak ile bâtilin karıştırılmasını netice vereceğinden, Şâri Teâla buna müsaade etmemiştir. Böylece doğru ile yanlış arasında net bir ayırım sağlanmıştır. Bu sebeple bir kişinin bu konuda gördükleri İslâmın açık hükümleriyle çelişmiyorsa onunla amel edebilir. Fakat bu kıstas objektif olmadığından, başkaları hakkında bağlayıcı olamaz. Zira herhangi bir şahıs kendi sübjektif görüşü konusunda başkalarını zorlayamaz. Keza başkaları da dıştan gelen bu şekildeki iddiaları kriter sayamaz. Böyle bir rüyayı O (sallallahu aleyhi vesellem)'in ahirette görüleceği şeklindeki bir yorum ise uzak bir manadır.⁷⁸

Rüya tabirinin neticeleri

Rüya tabirleri büyük oranda yapılan yoruma uygun çıkar. Buna rağmen kişi rüyanın tabir şekline bakarak, kesin sonuç böyle çıkacaktır diyemez. Çünkü Kuran-ı Kerim'de anlatıldığına göre Hz. Yusuf bir rüya tabiri yaptıktan sonra, وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا ادْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ "Hapisten

⁷⁵ İbn Haldun, Abdurrahman, *Mukaddime*, ed-Daru't-Tunisiyye li'n-Neşr, 1993, s. 597-600.

⁷⁶ Sâati, *el-Fethu'r-Rabbani*, 17/216.

⁷⁷ Buhari, Tabir 10 (8/72).

⁷⁸ Bkz.: Hitü, Muhammed Hasen, *el-Veciz*, Mektebetü'r-Risale, 1410/1990, 3. baskı, s. 487; Yardım, Ali, *Peygamberimiz'in Şemâli*, Damla Y., İst.-1197, s. 491 vd.; Çögenli, M. Sadi - Bayram, Ali, *Rüya Tabirleri Ansiklopedisi*, Zaman Y., s. 1/24 vd.; Güven, 205.

kurtulacağını *sandığı* kişiye, beni efendinin yanında an dedi” ifadesiyle, tabir sonucunun *zannî* olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹

Kasten şerre yorumlanan rüyalarda sonuç hayır ise sahibine, şer ise tabirciye gider. Fakat neticede Hak Teâla’dan ihbar manası taşıyan rüyalar, iyiye bile yorumlansa kötü çıkar. Nitekim ABD başkanı Abraham Lincoln, 14 Nisan 1865’de rüyasında öldürüleceğini görünce; onu tabir edenler ömrünün uzayacağına yorumlamışlar, fakat bu durum sonucu değiştirmemiştir.⁸⁰ Bu durumu, ehliyetsiz yorumlamaların rüyaya tesir etmeyeceği şeklinde anlamak da mümkündür.⁸¹ Bu sebeple rüya tabirlerini bir katiyet olarak değil de olabilirlik çerçevesinde ele almak daha isabetlidir.

Rüya ile amel etmek

İslâm’da asıl olan kişinin uyanıklık hali, aklını kullanması ve nasların objektif kriterleridir. Nitekim Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) bir kişinin sorumluluğunun olmadığı üç alandan birisi olarak, *عَنِ النَّوْمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ* “Uyanıncaya kadar uyuyandan” ifadesini⁸² kullanmıştır. Zira uyku anında kişinin bilincinin açık olmadığı gibi, o anda kendine arz edilenin netliği de müsellemlerdir. Bu sebeple doğruluğu konusunda sürekli bir tartışma imkânı bulunan rüyanın, delil sayılması objektif ölçü kabul edilemez.

İslâmın emirleri uykudaki şahısları mükellef kılmadığı gibi, uyku halinde alınan bilgiler de şer’î kriterlerle değerlendirilmek zorundadır. Bu açıdan kişi rüyasında, farz-ı muhal bazı büyük zevâtı görse ve onlardan bazı temel İslâmî kaidelere aykırı olan emirler alsa, buna uyamaz. Mesela üzerine hac farz olan bir şahıs, şeyhini rüyada görse ve ondan haccı bir yıl erteleme emri alsa, hem haccı geciktirdiğinden dolayı mesul olur, hem de gelecek seneye yetişemeyip ölse, huzûr-u ilâhîde hac yapmamanın cezasını çeker. Hiçbir zaman da kendini gördüğü rüya ile mazur konumuna getiremez.

İslâm dini içinde temel naslar çerçevesinde “Rüyalar ile amel edilir veya edilmez” şeklinde net bir prensip konmamıştır. Fakat rüyaların şeytanî olabilmesi, psikolojik duruma göre görülebilmesi, net hatırlanamaması, hatta sübjektif olması sebebiyle itibara alınmaması öne çıkmaktadır. Bununla beraber bir kişinin rüya ile müstakbeli algılaması mümkündür.

Mesela rüya sahibi bir kadı (hâkim) olsa ve mahkemede rüya ile karar verse, yanlış yapmış olur. Zira objektif olmayan bir delile sarılmış ve başkalarını buna uymaya zorlamıştır.⁸³ Belki de rüya perdesi altında yalan söylemiştir. Dolayısıyla net ve sabit olan mansus ahkâmın böyle bir delille tevîl, tefsir ve iptaline gidilemez.

⁷⁹ Yusuf suresi, 12/42.

⁸⁰ Hekimoğlu İsmail-Nurettin Ünal, *Rüya*, Türdav Y., İst.-1981, s. 250.

⁸¹ Güven-Belbağı, 67.

⁸² Tirmizi, Hudud 1 (4/32).

⁸³ Hitu, *el-Veciz*, 487.

Görülen rüya bilinen şer'î delillere aykırı olmazsa, rüyanın sahibi için bir anlam ifade edebilir. Dolayısıyla isteyen kişi, İslâmî kaidelere ters olmamak kaydıyla gördüğü rüya ile amel edebilir. Hatta bu rüya onun imanını güçlendirip, yakînini artırabilir.⁸⁴ Fakat rüya zamanının peygamberler dışındaki insanlar için gaflet anı olduğu ve şuurun kapalı bulunduğu unutulmalıdır.⁸⁵

Rüyaya benzer durumlar:

Bazı müşahedeler vardır ki rüya gibi sübjektif olması gerekçesiyle onunla aynı kategoride değerlendirilebilir. Bu sebeple temel İslâmî kaidelere aykırı oldukları zaman itibara alınmazlar. Bunlar şunlardır:

I. Yakaza: Uyanıklık manasına gelen yakaza, bazı kişilerin uyku ile uyanıklık arasında veya doğrudan uyanırken, rüyây-ı sâdıka türü bazı hadisâta şahit olmasıdır. Bu hale daha çok riyâzet yapan ve nefsinin kötülüklerden arındıran şahıslar ulaşır. Böyle bir durum, uyumadan gerçekleştiği için rüyadan ayrılır. Bilinen maddî âlemin şartlarından uzak olmasıyla da uyanıklıktan ayrılır. Ruhun yükselerek ulvi makamlara ulaşmasıyla elde edilen bir sonuç olan bu duruma, Hz. Ömer'in cemaat önünde hutbe verirken komutanı Sâriye'ye "Dağa, dağa.." diyerek, harp anında önemli bir taktik vermisi örnek gösterilir.⁸⁶

Değerlendirme açısından yakaza sâdik rüya kapsamındadır. Mesela uyanık olduğu zamanda bir kişinin Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) gibi bazı büyük zevatı veya velîleri müşahede etmesi böyledir. Varlığındaki öze ulaşanlar için bu gayet normaldir. Zira bu seviyeyi elde eden Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem)'in, uyku halinde bile kalbine gaflet gelmediği müsellemdir. Bu sebeple O (sallallahu aleyhi vesellem)'e hakkıyla vâris olanların yakaza halinde, rüyada görülenlere benzer şeyler görmesi normaldir. Zira bu hal yakîninin neticesidir. Bu durum ise insan-ı kâmil seviyesine ulaşanların, doğrudan ötelere geçiş sağlayabileceğini gösterir.

II. Cinlerden bilgi almak: Normal şartlarda cinlerle insanlar, ayrı varlıklar olarak yaratılmışlar ve aralarındaki irtibat da kaldırılmıştır. Bu sebeple onlardan bilgi almak da aynı kapsamda değerlendirilir. Zaten insanlarla irtibat kuran cinlerin pek çoğunun yalan söylediği de müsellemdir. Fakat onların değişik temessül güçleri bulunduğundan, bazı kişileri aldatabilirler.

⁸⁴ Bkz.: Şatibi, *Muvafakat* 4/77 vd. (10. Mesele)

⁸⁵ Şevkani, *İrşadü'l-Fühul*, 248-249.

⁸⁶ Arıkan, Atilla, "Meşşai Gelenek Bağlamında İbn Rüşd Felsefesinde Rüya", *Divan*, sayı 2, İst.-2003, s. 116.

III. İlham: Allah tarafından vasıtasız olarak feyz yoluyla veya melekler aracılığıyla, kişinin kalbine gelen mana olan ilham, şeytana ait vesveselerle karışabileceğinden, üstelik Allah tarafından gönderildiği net olmadığından, İslâm fıkında bir delil olmaz. Çünkü ilhamda, herhangi şer'î bir nas esas alınmadan çıkarılan bir sonuç vardır. Daima hak olan ve bu sebeple kesin delil konumundaki ilhamlar, sadece peygamberlere hasır. Fakat şer'î kaidelere aykırı olmayan ilhamlar, kişinin kendine özel hallerinde bir kaynak sayılabilir.⁸⁷

IV. Keşif: Basar değil de basiret gözüyle görme manasına gelen keşf,⁸⁸ objektif ve net bir bilgi kaynağı olmadığından İslâm fıkında delil olmaz. Keşfin yüksek hali yakazaya, düşük hali de ilhama benzer. Keşif daha çok bir kişinin niyetini sezme gibi durumlar için geçerlidir. Şayet keşif istiğrak halinde gerçekleşmişse, bir kişinin şuru o anda tam işlemeyebileceğinden, söylenenlere daha fazla bir ihtiyatla yaklaşılır. Şayet onda İslâma muhalif olan veya anlaşılmayan şeyler varsa, itibara alınmaz.

V. Şehâdet-i kalp: Bir konuda kalbin mutmain olmasına itminan denir. İslâm fıkına göre böyle bir durumun delil olma yönüyle bir anlamı vardır. Çünkü selim fitratlar yalan söylemez. Şu hadis bunu gösterir: *اسْتَقْتَبْتِ قَلْبَكَ وَاسْتَقْتَبْتِ نَفْسَكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ الْبِرُّ مَا اطْمَأْنَنْتَ إِلَيْهِ النَّفْسُ وَالْبَأْسُ مَا حَالَكَ فِي النَّفْسِ وَتَرَدَّدَ فِي الصَّدْرِ* “Kalbine danış. Kalbine danış. Kalbine danış. İyilik kalbin itminan bulunduğu, kötülük ise insanlar fetva verse bile kalbe dokunan, gönülde tereddüt oluşturan şeydir.”⁸⁹ Fakat kalbi etkileyen diğer faktörlerden her zaman için emin olunmadığından, hukuki açıdan her yerde geçerliliği olan net bir delil sayılmaz.

VI. Hiss-i kablelvukû: Bir şeyi olmadan önce hissetmeye ve farkına varmaya hiss-i kablelvukû denir. Bu durumun doğru olması muhtemeldir ki, sadık rüyalar bunun gelişmiş şekli sayılır. Fakat yine de haller objektif ve net olmadığından, fikhî açıdan kendisiyle hüküm verilmez.

VII. Ruh çağırma: Geçmiş veya gelecekte bilgi alma konusunda bir yol olarak görülen ruh çağırılarda, hakikaten ruhun gelip gelmediği belli değildir. Büyük ihtimalle bu durumda irtibat kurulan şeyler habîs cinlerdir. Bu sebeple ruh çağırma yoluyla bazı bilgiler elde edilse bile, kendilerine itibar edilmez.⁹⁰ Şayet ruhlarla böyle bir irtibat mümkün olsaydı (!), yüce ruhları basit işler için meşgul etmenin hiçbir kimseye yakışmayacağı da izahı varestedir.

VIII. İstihâre: İstihare bir nevi gayb bilgisi olduğundan, burada zikredilmesi yerindedir. Fakat istihare, ilgili meseledeki gerekli bilgi ve istişarelerden sonra ulaşılan neticelerin eşit kalması durumunda, daha hayırlıya kalbini meylettirmesi niyetiyle yapılır. Bu noktada Allah için iki

⁸⁷ Abdülber, Muhammed Zeki, *Taknînü Usulî'l-Fıkh*, Daru't-Türas, Kahire-1409/1989, 1. baskı, s. 95.

⁸⁸ Cebecioğlu, Ethem, *Tasvuf Terimleri*, Rehber Y., Ank.-1996, s. 446.

⁸⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, 4/228.

⁹⁰ Ahmet Özer-Ali Bayram, *Berzah Alemi*, Kaynak Y., İzmir-1994, s. 151.

rekat namaz kılınarak ve özel duasını okuyarak, hayırlı olana kalbin meylettirilmesi istenir. Dolayısıyla bir konuda normal şartlarda olması gerekeni yapan bir şahsın, tam bir neticeye ulaşamayınca bir de duaya sarılması tabiidir. Bu durumdaki kişi, kıldığı namaz ve akabinde okuduğu dua sonucunda, kalbine gelen meyil ile şıklardan birisini tercih eder. Fakat istişarede rüyaya yatmak gibi bir şart yoktur.⁹¹

IX. Tefeül: Bazı hâdise ve tevafukları uğurlu sayma ve olacak şeyi tahmin etmeye tefeül denir.⁹² Kurandan tefeül (fe'l) yapmak mervi bir rivayete dayanır. Zira Rehber-i Ekmel (sallallahu aleyhi ve sellem) bir keresinde şöyle buyurmuştur: لَا طَيْرَةَ وَخَيْرُهَا الْقَالُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا الْقَالُ قَالَ الْكَلِمَةُ الصَّالِحَةُ يَسْمَعُهَا أَحَدُكُمْ “İslâm’da kötüye yorumlama yoktur, en hayırlısı iyiye yorumlamaktır.” Mübarek meclisindekilerden biri, “Tefeül nedir ya Rasûlallah!” diye sorunca da, الْكَلِمَةُ الصَّالِحَةُ يَسْمَعُهَا أَحَدُكُمْ “Hâdiselerin değerlendirilmesiyle alakalı birinizin duyacağı güzel sözdür” demiştir.⁹³ Bu sebeple Hudeybiye anlaşmasında Süheyl bin Amr’ın adını hayra yorması, tefe’ülün en güzel misallerinden birisidir. Zira Rasûl-ü Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem), Kureyş tarafından anlaşma yapmak üzere gönderilen heyetin başında Süheyl bin Amr’ın olduğunu duyunca, uysallık, kolaylık, mülâyemet ve yumuşaklık ifade eden “Süheyl” ismiyle tefe’ülde bulundu ve “Artık işimiz kolaylaştı!” dedi. Şu kadar var ki, “Süheyl” adı, “ism-i tasgîr” denilen, küçüklük ve azlık ifade eden kelime grubundandı; onun menşei olan “sehl” kelimesi kolaylık manasına gelse de “süheyl” musaggar bir isimdi ve “küçük bir kolaylık”, “azıcık yumuşaklık” demekti. Dolayısıyla Rasûlullah (sallallahu aleyhi vesellem)’in nazarındaki bu ince ayırım, orada yine bir kısım problemlerin çıkabileceğinin iması gibiydi. Tabii olarak tefeül konusundaki bütün bu çıkarımlar, subjektif bir meseledir. Tamamen ona dayanarak iş yapmak yanlış olur. Bir de tevil-i ehâdisi bilmeyen ve misal âlemi ile irtibatlı olmayan şahıslar, bu konuda yanlış yorumlar yapabilir. Bu sebeple tefeül yaparken de İslâmın umumi kurallarına uymak gerekir.⁹⁴

Sonuç

Her şahıs rahmanî rüyalar görebileceği gibi şeytanî rüyalar da görebilir. Daha doğru rüyaları ise ancak sâlih şahıslar görür. Hatta kişi üzerinde bulunduğu hâlet-i rûhiyenin tesiriyle farklı rüyalar da görebilir. Bu durumda bir kişinin öncelikle yapması gereken, rüya sonucunu kendi kendisine düşünmesidir. Eğer gördükleri kötü şeyler ise, uykudan kalkınca

⁹¹ Ahmed, 3/302; Müslim, Selam 61; Öğüt, Salim, İstihare, DİA, s. 22/334.

⁹² Yeğîn, Hekimoğlu, Badıllı, Çalım, *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügat*, 966.

⁹³ Müslim, Selam 34 (2/1745).

⁹⁴ Tevana, Muhammed Musa, *el-İctihad*, Matbaatü'l-Medeni, Mısır, s. 496; Gülen, Fethullah, *Prizma 1*, Zaman Y., İst.-1997, s. 1/162-165.

sol tarafına üç defa hafifçe tükürerek onu kimseye anlatmamalıdır. Yatıyorsa diğer yanına dönmeli ve ayağa kalkınca da iki rekat namaz kılmalıdır.⁹⁵

Bir kişi rüyada gördüğünden herhangi bir neticeye varamıyor, üstelik gördüğü şeyler kendini meşgul etmekteyse; uygun gördüğü, dindarlığına güvendiği, ilim sahibi, kendisini seven, kin, nefret ve hasetten uzak iyi niyetli bir şahsa bunu anlatabilir.

Şayet gördüğü rüya iyi ise ve müjdeli haberler içeriyorsa, bir nimet olarak öncelikle onu gösteren Allaha şükretmelidir. Sonra yine mümkün mertebe onu kimseye anlatmamalıdır. Fakat kendini aşamıyor ve onu paylaşmak istiyorsa, salâhatine güvenilir, iyi niyetli, ilmiyle âmil ve bilcümie fisk u fesattan uzak birisine anlatabilir.

Rüyayı tabir eden şahıs ise başta hayır dileğini ifade etmeli, şeytan ve nefsinin şerrinden Allaha sığınarak dinlediği rüyaları mümkün mertebe iyiye yorumlamalıdır. Bu konumda iken kin, haset, fesat ve basiretsizlik.. gibi manevi nakîsalardan uzak bulunmalıdır. Neticede bu doğrultuda ve bilgisi çerçevesinde, Cenab-ı Hakk'ın kendisine vakıf kıldığı malumatı rüya sahibine arz etmelidir.

Fakat hayat rüyalara göre değil, İslâmın genel kurallarına ve bunlarla çelişmeyen alt kıstaslara göre düzenlenir. Bu sebeple rüya görerek veya benzeri hadiselerden istimdat ederek bütün bir hayatı yönlendirmeye kalkmak çok yanlıştır. Üstelik bu mümkün de değildir. Binaenaleyh onlara gereğinden fazla önem verilmemelidir. Bununla beraber bazı kişisel hal ve durumların rüya ve benzeri yollarla şekillendiği veya şekillendirilmek istendiği de, çoğu kez müşahede edilen bir realitedir.

Bu makalede herkes için yaşanan bir gerçek ve gördükleriyle etkileneceği bir hakikat olması sebebiyle rüya meselesini incelemiş olduk. Hüküm açısından rüyaya benzer hallere de kısmen değindik. Amacımız bu konuyu aydınlatmak olmasaydı, daha çok vehbî ilme dayanan ve objektif kriterleri tam bilinmeyen bu konulara girmezdik. Sanıyorum anlatılan bu gerçekler sayesinde kişiler, gördükleri ve müşahede ettikleri konusunda daha bilinçli olurlar. Gereksiz yere sevinmezler veya kendilerinde yıkım oluşturacak seviyede üzülmezler.

KAYNAKLAR

- ABDÜLBER, Muhammed Zeki, *Taknînü Usulî'l-Fıkh*, Daru't-Türas, Kahire-1409/1989, 1. baskı.
- AHMET Özer-Ali Bayram, *Berzah Alemi*, Kaynak Y., İzmir-1994.
- ARIKAN, Atilla, "Meşşai Gelenek Bağlamında İbn Rüşd Felsefesinde Rüya", *Dîvan*, sayı 2, İst.-2003.

⁹⁵ Davudoğlu, 10/17-18.

- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasvuf Terimleri*, Rehber Y., Ank.-1996.
- ÇÖĞENLİ, M. Sadi - Bayram, Ali, *Rüya Tabirleri Ansiklopedisi*, Zaman Gazetesi Promosyonu.
- DAVUDOĞLU, Ahmed, *Müslim Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İst.-1983.
- EBUSSUUD, Muhammed, Muhammed el-Imadi, *İrşadü'l-Akli's-Selim*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut.
- ERDOĞAN, İsmail, "İslam Filozoflarının Rüyanın Mahiyeti Hakkındaki Görüşleri", *İslami Araştırmalar*, c. 16 sayı 1.
- GÜLEN, Fethullah, *Prizma 1*, Zaman Y., İst.-1997.
- GÜVEN, M. Yusuf - Belbağı, Osman Fatih, *Rüya Hakikat Penceresi mi, Hayal Perdesi mi?*, Gülyurdu Y., İst.-2006.
- HEKİMOĞLU İsmail-Nurettin Ünal, *Rüya*, Türdav Y., İst.-1981.
- HEKİMOĞLU İsmail, Abdullah YEĞİN, Abdülkadir BADILLI, İlham ÇALIM, *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügat*, Türdav Y., İst.-1985.
- HİTÜ, Muhammed Hasen, *el-Veciz fi Usuli't-Teşrii'l-İslami*, Müessesetü'r-Risale, 1410/1990, 3. baskı.
- İBN HALDUN, Abdurrahman, *Mukaddime*, ed-Daru't-Tunisiyye li'n-Neşr, 1993.
- MİRAS, Kamil, *Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, DİB Y.
- KARAFİ, Şihabüddin Ebu'l-Abbas es-Sanhaci, *el-Füruk*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut-1424/2003.
- KARİ, Ali, *Şerhu's-Şifa*, Daru'l-Kütübi'i-İlmiyye, Beyrut.
- KASTALANİ, *el-Mevahibü'l-Ledünniyye*, Çev.: Şair Abdülbaki, Hisar Y., İst.-1984.
- KAYA, İsmail, "Rüya maddesi", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Akit Y.
- en-NABLUSİ, Abdulgani, *Rüya Tabirleri*, Çev.: Ali Bayram-Sadi Çöğenli.
- ÖĞÜT, Salim, "İstihare", *DİA*, İst.
- SABUNİ, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Daru'l-Kur'an, Beyrut-1402.
- eş-ŞATİBİ, İbrahim B. Muhammed, *el-Muvafakat fi Usuli's-Şeria*, Çev.: Mehmet Erdoğan, İz Y.
- eş-ŞEVKANİ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İrşadü'l-Fühul ila Tahkiki'l-Hakki fi İlmi'l-Usul*, Matbaatü's-Saade, Mısır 1328, 1. baskı.
- TEVANA, Muhammed Musa, *el-İctihad*, Matbaatü'l-Medeni, Mısır.
- YARDIM, Ali, *Peygamberimiz'in Şemali*, Damla Y., İst.-1197.
- YAZIR, Eimalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Azim Y.